

νουν εἰς πόσον μέγαλον βαθμὸν εἴμεθα ἱκανοὶ νὰ λάβωμεν ἀκριβῆ γνῶσιν τῆς πέριξ ἡμῶν πραγματικότητος.

Β. Η ΑΣΦΑΛΕΙΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΕΩΣ

Ὁ Καρτέσιος (1596-1650) ἐνόμιζεν ὅτι εἶπε μίαν μεγάλην σοφίαν, ὅταν διετύπωσε τὸ περίφημον ἀπόφθεγμα του : cogito, ergo sum-νοῶ, ἄρα ὑπάρχω. Ἐξίσου καλὰ καὶ σωστὰ θὰ ἤμποροῦσε νὰ γράφῃ: ago, ergo sum—δρῶ, ἄρα ὑπάρχω. Ἡ μία βεβαιότης εἶναι τόσο μεγάλη ὅσον καὶ ἡ ἄλλη.

Ἄλλὰ τὸ γεγονός ὅτι σκέπτομαι μοῦ δίδει μίαν μόνον βεβαιότητα : ὅτι ὑπάρχω. Αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι τίποτε σπουδαῖον, διότι δὲν μᾶς βοηθεῖ νὰ προχωρήσωμεν ἄρα νὰ ἀποκτήσωμεν καὶ ἄλλας γνώσεις ἀκόμη. Τὸ γεγονός ὅτι σκέπτομαι δὲν μᾶς λέγει πραγματικῶς τίποτε περισσότερο ἀπὸ τὸ ὅτι σκέπτομαι. Δὲν μᾶς ἐπιτρέπει κἄν νὰ ὑποπτευθῶμεν τι λογιῆς εἶναι τὸ σκεπτόμενον ὄν. Καὶ μὲ τὴν σκέψιν ἀπλῶς μόνον δὲν κάμνομεν οὔτε ἓνα βῆμα ἐμπρός.

Ἐντελῶς διαφορετικὰ συμβαίνει μὲ τὴν προᾶξιν. Αὐτὴ δὲν μοῦ δίδει μόνον τὴν βεβαιότητα ὅτι ὑπάρχω. Μοῦ δίδει ἀκόμη καὶ τὴν βεβαιότητα ὅτι ὁ κόσμος τοῦ ὁποίου τὰ ἀπεικονίσματα ἔχω εἰς τὸ κεφάλι μου, ὑπάρχει πραγματικῶς ἔξω ἀπὸ ἐμέ, ὅτι δὲν ὑπάρχει μόνον μέσα εἰς τὸ κεφάλι μου. Διότι προᾶξις, δρᾶσις, ἐνέργεια, δὲν σημαίνουν ἄλλο τίποτε παρὰ ὅτι ἐπενεργοῦμεν ἐπὶ τῶν ἔξω ἡμῶν ἀντικειμένων ἐπιθετικῶς εἴτε ἀμυντικῶς. Καὶ ἡ προᾶξις μου δίδει εἰς ἐμὲ ταυτοχρόνως τὸ καλύτερον μέσον νὰ γνωρίσω τὸν ἴδιον τὸν ἑαυτόν μου, ὁ ὁποῖος, ἀπαράλλακτα ὅπως καὶ ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος, ἤμπορεῖ νὰ γνωσθῆ μόνον ἀπὸ τὴν σχέσιν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου μὲ ἐμέ.

Ἐκεῖνος ποὺ γνωρίζει καλύτερα τὸν ἑαυτόν

του δὲν εἶναι ὁ ὄνειροπόλος, ὁ φαντασιοκόπος καὶ ὁ σχολαστικός, ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος ποῦ δραῖ. Διότι μόνον μὲ τὴν δραῖσιν του κατορθώνει νὰ δοκιμάζη τὰς ἱκανότητάς του.

Ἐξωκλήρον τὸ πνευματικόν μου εἶναι τίθεται εἰς κίνησιν ἀπὸ αἰσθήσεις ἔξωθεν μόνον ἐρχομένας. Ἐξωτερικεύεται, ἐκδηλώνεται τὸ εἶναι μου αὐτὸ μὲ τὸ εἶδος τῶν ἀντιδράσεων ποῦ κάμνει εἰς τὰς ἐξωτερικὰς αἰσθήσεις, καὶ ἐδῶ φυσικὰ δὲν ἤμπορεῖ νὰ περιορίζεται εἰς ἀπλᾶς ἐντυπώσεις καὶ σκέψεις. Ἡ πρᾶξις μου παρέχει τὴν καλυτέραν ἀπόδειξιν περὶ τοῦ εἶναι μου. "Ὅχι μὲ ἐκείνο ποῦ φαντάζομαι ὅτι εἶμαι, ἀλλὰ μὲ ἐκεῖνο ποῦ προσφέρω πρακτικῶς, ἀποδεικνύω τὶ εἶμαι.

Δεδομένου ὅτι τὰ ὄργανα τῆς γνώσεως ἀναπτύσσονται εἰς στενώτατον σύνδεσμον μὲ τὰ ὄργανα τῆς κινήσεως, ὅτι ἡ σκέψις ἀναπτύσσεται εἰς διαρκῆ σύνδεσμον μὲ τὴν πρᾶξιν, ἡ ὑπαρξις τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἔπρεπε κατ' ἀνάγκην νὰ φαίνεται εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ εἰς τὸ ζῶον ὡς αὐτονόητος καὶ προφανής.

"Ὅταν ὅμως ὁ καταμερισμὸς τῶν ἔργων καὶ ὁ διαφορισμὸς ἐντὸς τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν ἐπροχώρησαν τόσον πολὺ ὥστε ὠρισμένη κατηγορία ἀνθρώπων νὰ ἀπαλλαγῇ σχεδὸν τελείως τῆς πρακτικῆς δράσεως, τότε κατέστη δυνατόν νὰ γεννηθῇ μία Φιλοσοφία ποῦ νὰ ἀμφιβάλλη περὶ τῆς πραγματικῆς ὑπάρξεως τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου.

Καὶ πραγματικῶς. "Ὅταν ἀτενίζω τὸν κόσμον ὡς ἀπλοῦς θεατῆς χωρὶς νὰ ἐπεμβαίνω εἰς αὐτὸν διὰ τῆς ἐνεργοῦ δράσεώς μου, δὲν ἔχω καμμίαν ἀπολύτως βεβαιότητα ὅτι τὸ παρ' ἐμοῦ θεώμενον εἶναι πραγματικόν, ὅτι δὲν εἶναι ἀπλοῦν προῖόν τοῦ πνεύματός μου. Ὁ Πλάτων εἰς μίαν περίφημον καταστάσαν ἀλληγορίαν του βλέπει τοὺς

ἄνθρώπους σὰν φυλακισμένους εἰς ἓνα σκοτεινὸν σπήλαιον. Μέσα ἀπὸ αὐτὸ βλέπουν διὰ μέσου μόνο-
νον μιᾶς στενῆς σχισμῆς ἔξω, ὅπου λαμπρότατον
καὶ ἄπλετον φῶς τοῦ ἡλίου πλημμυρίζει ὅλον τὸν
τόπον.

Τὰ πρότυπα τῶν πραγμάτων, αἱ «ἰδέαι» των,
(τὰ πρότυπα τῶν «πραγμάτων καθ'αυτὰ» τοῦ
Κάντ) κινουῦνται μέσα εἰς τὴν λάμπην αὐτὴν τοῦ
ἡλίου πρὸ τοῦ σπηλαίου καὶ ἡμεῖς ἀπὸ μέσα βλέπο-
μεν μόνον τὰς σκιάς των.

Εἰς παρομοίαν κατάστασιν θὰ εὕρισκετο πραγ-
ματικῶς ὁ ἄνθρωπος πού θὰ ἔστεκε ἀκίνητος
εἰς μίαν θέσιν διὰ νὰ παρατηρήσῃ τὴν κίνησιν πού
γίνεται τριγύρω του. Δὲν θὰ εἶχε τὴν παραμικρὰν
δυνατότητα νὰ κρίνῃ ἂν τὰ φαινόμενα πού βλέπει
εἶναι ἁπλᾶ δημιουργήματα τῆς φαντασίας του, ὅ-
νειρα εἴτε σκιαί, ἂν εἶναι ὑπαρκτὰ πράγματα. Θὰ
ἤμποροῦσε νὰ καταλήξῃ εἰς τὸν τέλειον σκεπτικι-
σμόν καθὼς ἐπίσης καὶ εἰς τὸν πλέον φαντασιο-
κόπον μυστικισμόν.

Μόνη ἢ συμμετοχὴ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην προᾶξιν
μᾶς δίδει ἓνα ἀσφαλὲς μέσον νὰ ὑπερνικήσωμεν
καὶ τὰς δύο αὐτὰς νοοτροπίας.

Ἡ ἐμφάνισις ἑνὸς στρώματος κοινωνικοῦ ἀπη-
λαγμένου ἀπὸ τοὺς μόχθους τῆς καθημερινῆς ζω-
ῆς ἐπέτρεψε διὰ πρώτην φορὰν νὰ ὑπάρχουν
ἄνθρωποι ἐρευνῶντες καὶ σκεπτόμενοι, δίχως νὰ
ἐνδιαφέρωνται πρακτικῶς διὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς
ἐνεργείας των αὐτῆς, ἄνθρωποι οἱ ὅποιοι νὰ βλέ-
πουν προβλήματα πέραν οἴουδήποτε πρακτικοῦ συμ-
φέροντος καὶ νὰ προσπαθοῦν νὰ εὔρουν εἰς τὸ κε-
νὸν τὴν «κλίσιν» των. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον κα-
τέστη ἐπίσης δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ διὰ πρώτην φο-
ρὰν εἰς τὸν κόσμον μία «ἐπιστημονικὴ, μεθοδικὴ
ἐργασία» ἐξερχομένη τῶν ὁρίων τοῦ «ὑγινοῦς κοινοῦ
νοῦ». Ἀλλὰ ταυτοχρόνως κατέστη δυνατόν νὰ ἐμ-

φανισθούν οἱ ἀχαλίνωτοι ἐκεῖνοι ἀφηρημένοι στοχασμοὶ οἱ ὅποιοι εὗρον ἓνα περιορισμὸν μόνον ὅταν ἀργότερα ἢ ἐπιστήμη ἤρχισε ὄχι μόνον νὰ παρατηρῆ καὶ νὰ στοχάζεται ἀλλὰ καὶ πρακτικῶς νὰ δοῦν — πρακτικῶς ὄχι μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς καθημερινῆς πράξεως ποὺ ἐξυπηρετεῖ τὴν αὐτοσυντήρησιν τοῦ ἀνθρώπου ἀλλὰ μιᾶς νέας ἐπιστημονικῆς πράξεως ποὺ εὐρίσκεται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἀνιδιοτελοῦς ἐρεῦνης. Χάρις εἰς τὴν πρακτικὴν αὐτὴν ἐργασίαν, συγκεκριμένως χάρις εἰς τὸ πείραμα, ἡ νεωτέρα Φυσικὴ ἐπιστήμη προσέλαβε σταθερῶς ἓνα χαρακτηριστικὸν θετικόν, διότι ἀπεμακρύνθη ἐξίσου τὸσον ἀπὸ τὸν σκεπτικισμὸν ὅσον καὶ ἀπὸ τὸν μυστικισμὸν ἀεροβάμονος μεταφυσικῆς. Ὁ θετικισμὸς αὐτὸς ἐξ ἄλλου εἶναι τελείως διαφορετικὸς ἀπὸ τὸν μηχανικὸν ὑλισμὸν τοῦ 18ου καὶ τοῦ 19ου αἰῶνος, καθὼς καὶ ἀπὸ τὸν ὑλοζωϊσμὸν τῆς ἀρχαιότητος ποὺ ἐστηρίζετο εἰς ἀπλοῦς θεωρητικὸς στοχασμούς.

Ὁ μυστικισμὸς, ἔστω καὶ ἂν τὸν ὀνομάζῃ «κριτικὸν» ὁ Κάντ, εὐρίσκει ἀκόμη εὐνοϊκὸν ἔδαφος εἰς τὰς κοινωνικὰς ἐπιστήμας, ὁ δὲ λόγος εἶναι ἀκριβῶς ὅτι εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν δὲν εἶναι εὐκόλος ἢ ἐκτέλεσις πειραμάτων.

Ἡ πράξις δὲν μᾶς παρέχει μόνον τὴν βεβαιότητα ὅτι ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος πράγματι ὑφίσταται, μᾶς δείχνει ἀκόμη καὶ ὅτι ἡμποροῦμεν μέχρις ἐνὸς σημείου νὰ τὸν ἀντιληφθῶμεν ὀρθῶς. Διότι θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐνεργήσωμεν ποτὲ σκοπίμως ἂν δὲν εἴχαμεν τὴν δυνατότητα νὰ γνωρίσωμεν τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον. Ἐξ ἄλλου ὅμως τόσαι ἄσκοποι καὶ ἄστοχοι πράξεις τῶν ἀνθρώπων, δηλαδή πράξεις ποὺ ἔφεραν ἀποτέλεσμα ἐντελῶς διάφορον ἀπὸ τὸ ἐπιδιωκόμενον, δείχνουν ὅτι ἡ γνωστικὴ μας ἱκανότης εἶναι ἀκόμη πολὺ ἐλλιπής. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἄλλωστε δὲν πρέπει νὰ μᾶς παραξενεύῃ

ἀφοῦ βεβαίως τὰ πνευματικά μας ὄργανα εἶναι προῖόν μιᾶς μακραίωνος προοδευτικῆς ἐξελίξεως.

Κανένα ἐπομένως ἀπὸ τὰ ὄργανα αὐτὰ δὲν εἶναι τόσο τέλειον, ὥστε ὑπὸ οἴασθῆποτε συνθήκας νὰ ἐκτελῆ πάντοτε τὰ ὑπὸ τοῦ ὀργανισμοῦ τιθέμενα καθήκοντα. Ἀλλὰ καθένα ἀπὸ αὐτὰ τὰ ὄργανα εἶναι ἀρκετὰ τέλειον διὰ νὰ ἐξασφαλίση τουλάχιστον μέχρις ἐνὸς σημείου τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἄν ὠρισμένοι ὀργανισμοὶ ἐξαφανίζονται, τοῦτο δὲν ὀφείλεται εἰς καμμίαν μυστηριώδη τελεολογίαν τῆς φύσεως, ἀλλὰ ἀπλούστατα εἰς τὸ ὅτι οἱ ὀργανισμοὶ αὐτοὶ, ἐφωδιασμένοι μὲ ὀλιγώτερον τέλεια ὄργανα, δὲν ἠμπόρεσαν νὰ διατηρηθοῦν εἰς τὸν περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνα των μὲ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον. Μία πορεία ἐξελικτικῆ, ἣ ὀποία, ἀδιακόπως προχωρεῖ καὶ πάντοτε ἐπροχώρει καθὼς μαρτυροῦν τὰ πολυάριθμα λείψανα ἐξαφανισμένων εἰδῶν ζῶων.

Εἰς ἄλλο μέρος ἔχομεν ἀναλυτικώτερα ἀποδείξεις ὅτι, καὶ ἀνεξαρτήτως πάσης ἄλλης θεωρητικῆς ἀντιρρήσεως, ἀρκεῖ καὶ μόνη ἡ ἀνθρωπίνη πρᾶξις διὰ νὰ ἀποδείξη τὸν παραλογισμὸν τοῦ καντιανοῦ θεϊσθήματος κατὰ τὸ ὀποῖον ὁ χῶρος καὶ ὁ χρόνος («ἀπριοριστικά») εἶναι ἰδεατὰ καὶ ὄχι ὑπαρκτὰ πράγματα τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου. Διότι κάθε κίνησις σημαίνει μίαν ἀλλαγὴν θέσεων, ἣ ὀποία συντελεῖται ἐντὸς μιᾶς χρονικῆς ἀλληλοδιαδοχῆς τῶν διαφορετικῶν θέσεων ποὺ ἐναλλάσσονται ἢ μία μετὰ τὴν ἄλλην. Ἄν ὁ χῶρος καὶ ὁ χρόνος ἦσαν ἰδεατοὶ καὶ ὄχι ὑπαρκτοὶ, τότε θὰ ἀπεκλείετο νὰ ὑπάρχη οἴαδῆποτε πραγματικὴ κίνησις καὶ δράσις εἰς τὸν κόσμον. Καὶ πῶς θὰ ἦτο δυνατὴ μία σκόπιμος πρᾶξις μου, ἐὰν ἀναγκαῖος σύνδεσμος μετὰξὺ αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος ὑπῆρχε μόνον εἰς τὸ κεῶάλι μου;

9. ΠΡΑΞΙΣ ΚΑΙ ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΣ

Ἐνεργῶ, πράττω, δρῶ δὲν σημαίνει ἄλλο τίποτε παρὰ ὅτι ἐπιτυγχάνω ἢ ἀποφεύγω ὠρισμένα ἀποτελέσματα μετὰ τὸ νὰ θέτω ἢ νὰ ἀποκρούω τὰ αἰτία των.

Μία πράξις πού δὲν εἶναι ἀπλῶς ἀντανακλαστική ἢ ἐνστικτώδης ἀλλὰ εὐσυνείδητος στηρίζεται εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ συνδέσμου μεταξὺ αἰτίου καὶ ἀποτελέσματος. Θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐκτελεσθῇ ἡ πράξις ἂν ὁ σύνδεσμος αὐτὸς ὑφίστατο μόνον εἰς τὸ κεφάλι τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἦτο ἓνας σύνδεσμος μεταξὺ φαινομένων μόνον, ὄχι σύνδεσμος μεταξὺ πραγμάτων.

Κιὰ τὸν Κάντ ἡ ἔννοια τῆς αἰτιότητος δὲν ἔχει καμμίαν ἰσχὺν διὰ τὸν κόσμον τῶν πραγμάτων καθ'αυτὰ, ἰσχύει μόνον εἰς τὸν κόσμον τῶν φαινομένων. Ἄλλὰ τί ἄλλο εἶναι τὸ φαινόμενον εἰς τὴν φιλοσοφίαν του, παρὰ τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς αἰτίας τοῦ πράγματος καθ'αυτὸ ; Καὶ ὀφείλομεν νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ αἰτιώδης αὐτὸς σύνδεσμος μεταξὺ φαινομένου καὶ πράγματος καθ'αυτὸ εἶναι σύνδεσμος ἀναγκαῖος, ὅτι πίσω ἀπὸ τὸ ἴδιον φαινόμενον κρύπτεται πάντοτε τὸ ἴδιον πρᾶγμα καθ'αυτὸ.

Ἡ μήπως τάχα τὰ πρᾶγματα καθ'αυτὰ ἔχουν τὴν ἐλευθερίαν νὰ ἐμφανίζονται σὰν τὸν Πρωτέα ὅπως τοὺς καπνίσει, τὸ ἴδιον πρᾶγμα καθ'αυτὸ τὴν μίαν φουρὰν ὡς ἔρπετόν, τὴν ἄλλην ὡς ἐλέφας καὶ τὴν ἄλλην ὡς ἀνθρώπος ; Αὐτὸ θὰ μᾶς ἐπέτρεπε ἴσως νὰ ἐννοήσωμεν καλύτερα μερικὰ εἶδη ἀνθρώπων, ἀλλὰ θὰ ἀφαιροῦσε κάθε νόημα ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν φαινομένων καθ'ὼς καὶ ἀπὸ τὸν «νοητικὸν» κόσμον τῶν πραγμάτων καθ'αυτὰ, τῶν καντιανῶν «νοουμένων».

Ἡ πράξις μας εἶναι μία ἐνέργεια ἐπὶ τοῦ ἔξω ἡμῶν κόσμου, δὲν εἶναι ἐνέργεια ἐπὶ τῆς εἰκόνης

τὴν ὁποίαν ὁ κόσμος αὐτὸς ἀφήνει ἐντὸς τῆς συνειδήσεώς μας. Εἶναι μία ἐνέργεια ἐπὶ τῶν πραγμάτων καθαυτά.

Ἄν ὅμως οἱ νομοτελεῖς (αἰτιώδεις) σύνδεσμοι μεταξὺ τῶν φαινομένων πού ἐγνωρίσαμεν δὲν εἶναι τοιοῦτοι σύνδεσμοι καὶ μεταξὺ τῶν πραγμάτων καθαυτά, τότε ἡ προᾶξις μας θὰ ἦτο ἓνα καὶ ἕξαλλον καὶ ἀπεγνωσμένον σπαρτάρισμα τῶν μελῶν τοῦ σώματός μας ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, τὸ ὁποῖον τυχαίως μόνον θὰ ἐπέφερε ἓνα ἀποτέλεσμα ἐπωφελές εἰς ἡμᾶς. Τὸ γεγονός ὅτι εἴμεθα ἱκανοὶ νὰ κάμνωμεν πράξεις εἰς σημαντικὸν βαθμὸν εὐσυνειδήτους, σκοπίμους καὶ ἀποτελεσματικὰς, ἀποδεικνύει ὅτι ἔχομεν εἰς σημαντικὸν βαθμὸν τὴν ἱκανότητα νὰ γνωρίζωμεν αἰτιώδεις συναφείας πραγματικῶς ἔξω ἡμῶν ὑπαρχούσας.

Ἡ ἔσωτέρα ἐξ ἄλλου σχέσις τῆς δράσεώς μας μὲ τὸν περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνα φανερώνει ὅτι ἡ ἀνάγκη νὰ ἀναζητοῦμεν αἰτιώδεις συναφείας καὶ ἡ τάσις νὰ τὰς θεωροῦμεν ὡς ἀναγκαίας εἶναι ἔμφυτος εἰς ἡμᾶς.

Ταυτοχρόνως ὅμως ἡ δραῖσις μας συνδέεται ἐξίσου στενὰ τόσον μὲ τὴν ἀνάγκην τῆς ἐλευθερίας μας ὅσον καὶ μὲ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀναγκαιότητος. Ἄλλὰ ἡ ἐλευθερία αὕτη δὲν εἶναι ἀκόμη ἡ ἐλευθερία τῆς θελήσεως, τὸ αὐτεξούσιον. Ἡ τελευταία εἶναι ἓνα πρόβλημα πού ἐμφανίζεται διὰ πρώτην φορὰν ἀργότερα, εἰς ἓνα ἀνώτερον στάδιον τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως καὶ τὸ ὁποῖον δὲν ἀπασχολεῖ καθόλου τὸν πρωτόγονον ἄνθρωπον. Ἀντιθέτως ἐκεῖνο πού τὸν ἀπασχολεῖ αὐτὸν εἶναι ἡ ἐλευθερία τῆς δράσεως.

Ὁρθῶς οἱ φιλόσοφοι, ἐτόνισαν ὅτι τὸ βασίλειον τῆς ἐγνωσμένης ἀναγκαιότητος εἶναι τὸ παρελθόν, εἰς τὸ ὁποῖον δὲν ἠμποροῦμεν πλέον νὰ ἀλλάξωμεν τίποτε. Ἡ δραῖσις μας ἀπεναντίας,

ἀφορᾷ τὸ μέλλον, ἄλλοτε τὴν ἀμέσως ἐπομένην στιγμήν καὶ ἄλλοτε τὸ μέλλον τῶν ἀπογόνων μας ἢ τῆς κοινωνίας ὁλοκλήρου ἐντὸς τῆς ὁποίας ζῶμεν, δηλαδή τότε γίνεται διὰ σκοποῦς ποὺ δὲν ἐνδιαφέρουν ἀμέσως τὸ ἰδικόν μας πρόσωπον. Τὸ μέλλον ἀνοίγεται ἀγνωστον, ἀνοικτόν, ἐλεύθερον ἐνώπιόν μας. Ἐκ τῆς δρασίης μας ἐξαρτᾶται κατὰ μέγα μέρος ποίαν διαμορφώσιν θὰ λάβῃ. Ἐπειδὴ ἀκριβῶς τὸ ἠξεύρομεν αὐτό, διὰ τοῦτο καὶ δρῶμεν. Ἐάν τὸ πρᾶγμα δὲν εἶχεν ἔτσι, ἡ δρασίης μας θὰ ἦτο περιττὴ καὶ ματαία.

Ἡ γνῶσις μας ὅμως αὐτοῦ τοῦ πράγματος ἔχει ὡς μόνην συνέπειαν ὅτι δρῶμεν, δὲν καθορίζει καὶ τὸ πῶς δρῶμεν εἰς κάθε συγκεκριμένην στιγμήν. Αὐτὸ τὸ πῶς, δύναται νὰ καθορισθῇ μόνον ὅταν ἀφ' ἐνός μὲν ἐμφανισθοῦν εἰς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον ὠρισμένα καταστάσεις ὡς ἀναγκαῖαι συνέπειαι ἄλλων προὑπαρχουσῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅταν παραδεχώμεθα ὅτι κάθε κινήσεως ἰδικῆς μας ἢ ἀναγκαῖα συνέπεια θὰ εἶναι μία νέα κατάσταση ἀπαραίτητος, διὰ νὰ διαμορφωθῇ εὐνοϊκῶς ὑπὲρ ἡμῶν ἢ κίνησις τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου εἰς κάθε δεδομένην στιγμήν.

Ἡ τάσις νὰ βλέπωμεν εἰς τὸ μέλλον, νὰ προφητεύωμεν, εἶναι ἐξίσου βαθειὰ ριζωμένη μέσα μας ὅπως καὶ ἡ τάσις νὰ ἀναλογιζώμεθα ἐκ τῶν προτέρων τὰς ἀναγκαῖας συνεπείας τῶν πράξεών μας, ὅταν βεβαίως αὐταὶ δὲν εἶναι ἐνστικτώδεις ἀντανεκλαστικαὶ ἢ ἀπὸ κάποιο πάθος ὑπαγορευόμεναι.

Ἐάν ἦτο δυνατόν νὰ σκεπτόμεθα πάντοτε καὶ ἐπακριβῶς τὰς συνεπείας μιᾶς ὠρισμένης καταστάσεως καὶ τῶν ἰδίων μας πράξεων, τότε δὲν θὰ εὕρισκόμεθα ποτὲ εἰς ἀμηχανίαν νὰ ἐκλέξωμεν μετὰξὺ δύο διαφορετικῶν τρόπων ἐνεργείας μας. Διότι ὁ τελικὸς σκοπὸς τὸν ὁποῖον ἐξυπηρετεῖ ἡ

δραῖσις μας εἶναι δεδομένος ἐκ τῶν προτέρων μαζί με τὴν ὑπαρξίν μας, εἶναι ἢ διατήρησις τοῦ ὀργανισμοῦ καὶ τοῦ εἴδους του. Ἡ εὐσυνείδητος δραῖσις μας τότε θὰ ἦτο ἐπακριβῶς κάθε φοράν προσδιορισμένη, κανεὶς λόγος περὶ ἐλευθερίας τῆς θελήσεως δὲν θὰ ἐγίνετο.

Ἄτυχῶς, ὁ κόσμος εἰς τὸν ὁποῖον ζῶμεν εἶναι ἐκτάκτως περίπλοκος. Δὲν ὑπάρχει εἰς αὐτὸν κανένα γεγονός εἰς τὴν ἐπέλευσιν τοῦ ὁποῖου νὰ μὴ συνέπραξαν πολλαὶ αἰτίαι, καμμία κατάστασις ποὺ νὰ μὴ περικλείη εἰς τοὺς κόλπους τῆς τὰς ποικιλωτέρας συνεπείας. Συχνὰ μάλιστα εἶναι τεραστίως δύσκολον νὰ προβλέπωμεν με κάποια βεβαιότητα τοὺς ἀναγκαίως αἰτιώδεις δεσμοὺς τῶν μελλοντικῶν γεγονότων καὶ ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν νὰ ρυθμίζωμεν τὰς ἐνεργείας μας.

Ἀναγκαίους, δηλαδή κανονικῶς ἐμφανιζομένους ἐκάστοτε νομοτελεῖς συνδέσμους δυνάμεθα νὰ ἐξακριβώσωμεν μετὰ βεβαιότητος πρῶτα πρῶτα εἰς τὰ ἀπλούστερα γεγονότα. Διὰ νὰ γνωρίσωμεν τὴν αἰτιώδη, νομοτελεῖ συνάφειαν εἰς τὰ γεγονότα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, πρέπει πρωτίστως νὰ παραμερίσωμεν ἀπὸ αὐτὰ τὸ πλῆθος τῶν ἐπουσιωδῶν λεπτομερειῶν ποὺ νὰ συσκοτίζουν καὶ νὰ συγκρατήσωμεν καλῶς τὰ οὐσιωδέστερα μόνον γνωρίσματά των, τὰ ὁποῖα καὶ εἶναι εὐκολώτερον νὰ τὰ ἐποπτεύωμεν εἰς τὰς αἰτιώδεις τῶν συναφείας. Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται εἴτε μετὰ τὸ συστηματικὸν πείραμα εἴτε μετὰ τὴν ἀφάιρεσιν.

Μερικὰ πειράματα εἶναι δυνατὸν νὰ γίνουν ἤδη κατὰ τὴν πρωτόγονον περίοδον τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ νὰ μεταχειρισθῶμεν ἓνα ὑποθετικὸν παράδειγμα, ἄς φαντασθῶμεν ἓνα βάρβαρον, ὁ ὁποῖος μίαν σελήνοφώτιστον νύκτα, βοηθούμενος ἀπὸ τὸ φῶς τῆς πανσελήνου, σκοτώνει μίαν ἀρκοῦδα. Ὁ πατέρας τοῦ βαρβάρου ἐκείνου ὑποφέρει ἀπὸ ἓνα δυνατόν

πόνον εἰς τὸ πλευρόν. Ἐξαφνα ἔρχεται εἰς τὸν υἶόν ἢ ἰδέα νὰ κάμη ἐντριβὴν εἰς τὸ πλευρόν ποὺ πονεῖ μὲ τὸ λίπος τῆς ἀρκούδας ἐνῶ ταυτοχρόνως ψιθυρίζει μερικὰς λέξεις ποὺ τοῦ ὑπαγορεύει ἢ κατὰστασις τῆς στιγμῆς, ἐπὶ παραδείγματι : «ἀρκουῦδα, ἀρκουῦδα, γιάτρεψε τὸν πόνο !». Ἡ μέθοδος ἐπιτυγχάνει, ὁ πόνος του καταπραΰνεται καὶ ὕστερα ἀπὸ ἐπανειλημένας ἐντριβὰς παύει τελείως.

Ἐδῶ λοιπὸν διεπιστώσαμεν ἓνα αἰτιώδη σύνδεσμον. Ποῖα ὅμως εἶναι ἡ αἰτία τῆς ἰάσεως; Ἡ πανσέληνος, ἢ ἀρκουῦδα, τὰ συνοδευτικὰ τῆς ἐντριβῆς λόγια ἢ ἡ ἐντριβή;

Ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος δὲν ἤξεύρει νὰ χωρίσῃ τὰ διάφορα στοιχεῖα. Τοῦ φαίνονται ὅλα ἴσης ἀξίας καὶ μὲ ἀγωνιώδη ἐπιμέλειαν προσπαθεῖ πάντοτε νὰ ἐπιτύχῃ ὥστε εἰς κάθε ἐπανάληψιν τῆς θεραπείας νὰ συνυπάρχουν ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς. Ἄν ἔλειπε ἔστω καὶ ἓνα μόνον ἀπὸ αὐτὰ ἢ ἐπιτυχία τῆς θεραπείας θὰ διεκινδυνεύετο. Ὅσον συχνότερα ἐπαναλαμβάνεται ἢ ἰδία θεραπευτικὴ διαδικασία τόσον περισσότερον καταντᾷ νὰ γίνῃ μία μυστικοπαθῆς ἱεροτελεστία τηρουμένη μετ' ἀπολύτου καὶ βασανιστικῆς ἀυστηρότητος.

Ἀντιθέτως, ἓνα πνεῦμα κριτικὸν—ἂν ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην—θὰ ἔδοκίμαζε, θὰ ἔκαμνε πειράματα καὶ θὰ παρέλειπε ἀπὸ τὰ ἀρχικὰ στοιχεῖα ποὺ συνώδευσαν τὴν θεραπείαν τὸ ἓνα μετὰ τὸ ἄλλο κατὰ σειράν, διὰ νὰ ἀνακαλύψῃ ποῖον ἀπὸ αὐτὰ εἶναι τὸ οὐσιῶδες καὶ ποῖον τὸ τυχαῖον καὶ ἐπουσιῶδες. Θὰ ἐπέθετε πρῶτα λίπος ἀπὸ ἀρκουῦδαν ποὺ νὰ μὴν ἔχει σκοτωθεῖ ὑπὸ σεληνόφως, ἔπειτα λίπος ἀπὸ χοῖρον ἀντὶ ἀπὸ ἀρκούδαν, ὕστερα θὰ ἔδοκίμαζε νὰ ἰδῇ ἂν τὰ ἐξορκιστικὰ λόγια συντελοῦν πραγματικῶς εἰς τὴν θεραπείαν ἢ εἶναι περιττά. Τέλος θὰ ἔκαμνε ἀπλῆν ἐντριβὴν δίχως λίπος ἢ ἀπλῆν ἐπάλει-

ψιν μὲ λίπος δίχως ἐντριβήν, καὶ ἔτσι θὰ ἔφθανε ἴσως εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι διὰ τὴν θεραπείαν τοῦ πόνου χρειάζεται ἐντριβὴ μαζὶ μὲ λιπαρὰν ἐπάλειψιν, ὅλα δὲ τὰ ἄλλα εἶναι ἀσήμαντοι καὶ περιτταὶ ἀνοησίαι.

Οἱ ἄνθρωποι δὲν ἔχουν πάντοτε τὴν δυνατότητα νὰ ἀνακαλύπτουν ἀσφαλῶς τοὺς αἰτιώδεις συνδέσμους μὲ τὴν μέθοδον τοῦ πειράματος, τῆς συστηματικῶς ποικιλοῦσης καὶ συστηματικῶς ἐξαπλουστευμένης πράξεως. Τότε ἔρχεται εἰς βοήθειάν των ἡ ἀφαίρεσις, ἡ σύγκρισις πολλῶν ὁμοειδῶν περιπτώσεων, αἱ ὁποῖαι παρατηρήθησαν εἴτε ἐν τῇ πράξει εἴτε δι' ἀπλῆς ἐνατενίσεως. Κάθε μία ἀπὸ τὰς περιπτώσεις θὰ δείξη τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά της γνωρίσματα, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν αἱ ἄλλαι περιπτώσεις. Τὰ γνωρίσματα αὐτὰ τὰ παραγνωρίζομεν πρὸς στιγμὴν νοερώς, τοὺς κάμνομεν ἀφαίρεσιν (abstract)

Μερικὰ μόνον γνωρίσματα θὰ εἶναι κοινὰ εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις. Αὐτὰ εἶνε τὰ οὐσιώδη. Ἡ κανονικὴ των ἐπανάληψις παρουσιάζεται ὡς ἡ ἀναγκαιότης, ἡ νομοτέλεια τῶν φαινομένων.

Μὲ τὸ πείραμα καὶ μὲ τὴν ἀφαίρεσιν φθάνομεν ἀσφαλῶς εἰς τὴν γνῶσιν πολυαρίθμων ἀναγκαιῶν ἢ νομοτελῶν συνδέσμων. Ἡ βεβαιότης καὶ ἀσφάλεια τῆς γνώσεως αὐξάνει, καθὼς εἰς προηγούμενον κεφάλαιον ἀνελύθη, ὅταν μὲ τὴν πρῶδον τῆς ἀφαιρετικῆς μας ἐργασίας πολλαὶ μερικώτεραι νομοτέλεια συνενωθοῦν εἰς μίαν κοινὴν καὶ ἄνευ ἀντιφάσεων νομοτέλειαν. Τοιοῦτοτρόπως ἀνερχόμεθα πρὸς ὀλοένα γενικωτέρας ἀρχὰς (principles) αἱ ὁποῖαι διέπουν τὴν καθολικὴν συνάρτησιν τῶν γνωστῶν εἰς ἡμᾶς φαινομένων.

Ἀλλὰ καὶ αὕτῃ ἀκόμη ἡ ἀσφάλεια τῆς γνώσεως δύναται νὰ θεωρηθῇ πλήρης μόνον ὅταν ἐπιβεβαιωθῇ εἰς τὴν πρᾶξιν.

Κολοσσιαῖον στήριγμα διὰ τὴν θεωρίαν τοῦ Κοπερνίκου, Νεύτωνος, Κεπλέρου περὶ τῆς κινήσεως τῶν ἀστέρων ἀπετέλεσε τὸ κατορθῶμα τοῦ Λεβεργιέ, ὁ ὁποῖος ἐν ἔτει 1845 ἐπὶ τῇ βάσει τῆς θεωρίας ἐκείνης ὑπελόγησε τὴν ἀκριβῆ θέσιν ἑνὸς ἀγνώστου ἀκόμη τότε πλανήτου, τοῦ Ποσειδῶνος, ὁ δὲ πλανήτης αὐτὸς ἐν ἔτος βραδύτερον ἀνευρέθη πράγματι εἰς τὴν θέσιν ἐκείνην. Ὅμοίως ὑπῆρξε ἰσχυρὰ ἀπόδειξις διὰ τὴν ἀκρίβειαν τοῦ ὑπὸ τοῦ Μεντέλεγεφ καὶ Λόταρ Μέγιερ ἀνακαλυφθέντος ἐν ἔτει 1870 περιοδικοῦ συστήματος τῶν χημικῶν στοιχείων, ὅταν κατορθώθη ἡ ἀνακάλυψις τοῦ στοιχείου Γαλλίου τῷ 1875 καὶ τοῦ στοιχείου Γερμανίου τῷ 1886, τὰ ἅποια ἀμφοτέρω προσημόζοντο εἰς ὠρισμένα χάσματα τῆς σειρᾶς καὶ εἶχαν τὰς ὑπὸ τοῦ Μεντέλεγεφ ἀναμενομένας ιδιότητες.

Τόσον ἅπται ἀποδείξεις δὲν προκύπτουν πάντοτε ἀπὸ τὴν ἐφαρμογὴν μιᾶς θεωρίας. Πάντοτε ὅμως ἡ ἀποτελεσματικὴ καὶ καρποφόρος ἐφαρμογὴ τῆς εἰς τὴν πράξιν ἀποτελεῖ ἰσχυρὰν ἀπόδειξιν περὶ τῆς ὀρθότητός της.

Χάρις εἰς τὰς προόδους αὐτὰς αὐξάνει διὰ τοῦ στενωτάτου συνδέσμου θεωρίας καὶ πράξεως ἡ ἀσφάλεια καὶ ἡ βεβαιότης ἀμφοτέρων. Ἀλλά, ἀπαράλλακτα ὕπως ἡ θεωρία οὐδέποτε θὰ κατορθώσῃ νὰ διεισδύσῃ μέχρι τῶν τελικῶν ἀρχῶν τοῦ εἶναι, ἔτσι δὲν θὰ κατορθώσῃ ποτὲ νὰ ἀναλύσῃ ὅλα τὰ πολυπλοκώτατα φαινόμενα τῆς πράξεως εἰς τὰς ἀπλουστάτας των μορφὰς καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον νὰ δώσῃ πλήρη ἀσφάλειαν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην δρᾶσιν.

Ποτὲ δὲν θὰ ἠμπορέσωμεν νὰ ἀποφύγωμεν τελείως τὰς ἀθελήτους καὶ ἀπροσδοκίτους συνεπείας τῶν πράξεών μας, αἱ ὁποῖαι ἔρχονται μαζὶ μὲ τὰς ἠθελημένας καὶ ἐπιδιωκομένας. Πολλάκις μᾶς

αἰφνηδιάζουν, ἄλλοτε μένουν ἀπαρατήρητοι, ἀλλὰ εἶναι δυνατόν νὰ συσσωρευθοῦν βαθμιαίως ὅταν αἱ πράξεις ἐπαναλαμβάνονται συνήθως, καὶ τότε νὰ γίνουν πολὺ σοβαροὶ συντελεσταὶ τῆς ἐξελίξεώς μας. Αὐταὶ αἱ ἀθέλητοι, αἱ ἀπρόβλεπτοι συνέπειαι τῆς δρασεώς μας παίζουν τεράστιον ρόλον εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος.

10. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΣ

Χῶρος, χρόνος καὶ αἰτιότης δὲν ὑπάρχουν πραγματικῶς εἰς τὸν ἐμπειρικόν μας κόσμον. Ὑπάρχουν μόνον ἐκ τῶν προτέρων, πρὸ πάσης ἐμπειρίας καὶ ἀντιλήψεώς μας, εἰς τὴν διάνοιάν μας. Τὸν «ἀπρι-ορισμόν» τῶν τριῶν αὐτῶν εὐνοιῶν ἐχρειάσθη ὁ Κάντ διὰ νὰ ἀνοίξῃ, καθὼς λέγουν, ἓνα παράθυρον καὶ διὰ μέσου αὐτοῦ νὰ ἴδῃ τί γίνεται εἰς τὸν «νοητὸν» κόσμον τῶν πραγμάτων καθαυτά. Μολονότι ὁ κόσμος αὐτὸς δὲν δύναται νὰ γνωσθῇ, ὁ Κάντ ἐν τοῦτοις ἐγνώρισεν ὅτι εἶναι ἄχρονος, ἄχωρος καὶ ἀναίτιος.

Ἄλλὰ καὶ τοῦτο πάλιν εἶναι μία ἀπλῆ ἀφετηρία διὰ τὴν ἀπόκτησιν καὶ ἄλλων ἀκόμη περισσοτέρων γνώσεων περὶ τοῦ ἀνεπιγνώστου. Τὰς ἀναλύει διὰ μακρῶν ὁ Κάντ τόσον εἰς τὴν Κριτικὴν τοῦ καθαροῦ Λογισμοῦ ὅσον καὶ εἰς τὴν «Κριτικὴν τοῦ πρακτικοῦ λογισμοῦ» του.

Θὰ ἀναφέρωμεν ἐδῶ συνοπτικῶς, τὰς σπουδαιότερας ἀπὸ τὰς σχετικὰς σκέψεις τοῦ Κάντ. Καὶ ἀκολουθοῦμεν διὰ τὴν εὐσύνοπτον συντομίαν καὶ τὴν αὐθεντικὴν ἀκρίβειαν τῆς ἀποδόσεως τὸν νεοκαντιανὸν Ἀλβέρτον Λάνγκε, ὁ ὅποιος εἰς τὸν 2ον τόμον τῆς «Ἱστορίας τοῦ Ὑλισμοῦ» του συγκεφαλαιώνει εἰς ἄδράς γραμμὰς τὴν θεμελιώδη ἀποψιν τοῦ διδασκάλου, «δίχως νὰ χάνεται», καθὼς λέγει ὁ ἴδιος, «εἰς τὸν λαβύρινθον τῶν ἀτελειώτων ὀρι-